

Onderwijs is de overgebleven bron van ongelijkheid

Samenvatting en conclusies

De koppeling tussen onderwijs en sociale stijging is de laatste jaren minder vanzelfsprekend geworden. Hoger opgeleiden krijgen steeds meer concurrentie op de arbeidsmarkt en moeten daardoor vaker werk onder hun niveau accepteren. Sociale daling komt vaker voor dan enkele decennia terug. Bovendien creëert onderwijs zelf ook ongelijkheid. Hoger en lager opgeleiden hebben andere gewoontes, verdiensten, woonwijken en politieke voorkeuren. De keuze voor welke middelbare school werpt zijn schaduw een leven lang vooruit. De rol van het onderwijs is de laatste vijftig jaar echter niet sterker geworden bij het voorspellen van maatschappelijk succes. De bepalende rol van het onderwijs is wel meer gaan opvallen, doordat andere bronnen van ongelijkheid, zoals verzuiling en sociale afkomst, in dezelfde periode aan belang hebben ingeboet.

Projectleiding

Prof. dr. M.H.J. (Maarten) Wolbers

Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS) en sectie Sociologie
Radboud Universiteit Nijmegen

Naam project

Opleiding als sociale scheidslijn

Looptijd: Januari 2013 – januari 2015

Inhoudsopgave

1. Belangrijkste resultaten
2. Aanbevelingen voor de toekomst
3. Waarom was dit onderzoek nodig?
4. Methode informatieverzameling
5. Belangrijkste publicaties

1. Belangrijkste resultaten

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de nadruk op gelijke kansen in het onderwijs geleid tot een sterke opwaartse mobiliteit van grote delen van de bevolking. Deze rol van katalysator van vooruitgang heeft het onderwijs tegenwoordig nog steeds. Tegelijkertijd is sociale stijging minder vanzelfsprekend en is de concurrentie tussen hoogopgeleiden toegenomen.

1.1. Onderwijs bepaalt groot deel levensloop

Het niveau van onderwijs dat kinderen volgen, heeft grote invloed op de levensomstandigheden in de rest van hun leven. De eigen opleiding vertoont een belangrijke samenhang met het soort werk, opleidingsniveau van de partner, lidmaatschap van vakbonden of vereniging, de plek op de woningmarkt, deelname aan vrijwilligerswerk, politieke voorkeur en de houding en attitude op uiteenlopend vlak. Het onderwijs fungeert als een belangrijke scheidslijn in onze maatschappij, al is de sterkte van het effect afhankelijk van het domein. Sterke effecten zijn er bijvoorbeeld op inkomen, arbeid en gezonde levensverwachting. Lager opgeleide Nederlanders hebben een minder gezonde leefstijl en sterven gemiddeld zes jaar eerder.

1.2. Rol van onderwijs is niet gegroeid

De discussie over de rol van het onderwijs als motor van ongelijkheid, kan niet begrepen worden uit het feit dat het onderwijs de laatste vijftig jaar meer bepalend is geworden voor iemands maatschappelijke kansen. De invloed van het onderwijs is min of meer constant gebleven gedurende de laatste vijftig jaar, maar is wel meer gaan opvallen, doordat andere bronnen van ongelijkheid zoals sociale afkomst en godsdienst minder belangrijk zijn geworden. Toch is Nederland geen meritocratie in die zin dat individuele prestaties, vaardigheden en opleidingsniveau alles bepalend zijn voor hoe kinderen later maatschappelijk terechtkomen. Afkomst speelt nog steeds een stimulerende of remmende rol.

1.3. Etnische afkomst is nieuwe bron van ongelijkheid

De rol van verzuiling in onze maatschappij is voor een groot deel weggevallen, maar daar is etnische afkomst als een nieuwe bron van ongelijkheid voor in de plaats gekomen. Uit de data is niet goed af te leiden wat daarbij de belangrijkste oorzaak is. Hoe belangrijk is bijvoorbeeld een taalachterstand bij de lagere onderwijsniveaus? Een andere vraag is of het nieuwe sociale leenstelsel voor het hoger onderwijs ertoe zal leiden dat allochtonen minder vaak hoger onderwijs zullen gaan volgen.

1.4. Sociale daling is nieuw verschijnsel

Het ideaal van verheffing van bevolkingsgroepen is steeds moeilijker te realiseren en er zijn steeds meer kinderen die het in vergelijking met hun ouders minder goed doen. Dat komt deels doordat het niveau van de oudere generaties steeds moeilijker te overtreffen is. Als ouders universitair geschoold zijn, kunnen kinderen daar niet overheen. Een tweede probleem is het tekort aan werk op hoger niveau. Hoogopgeleide jongeren moeten vaker dan bij de vorige generatie concurreren om arbeidsmarktposities en dus ook vaker een baan onder het opleidingsniveau accepteren. De combinatie van goed onderwijs met een goed loopbaanperspectief is minder vanzelfsprekend geworden.

1.5. Oorzaken sociale daling

Het lot is een van de factoren die bijdragen aan lagere gerealiseerde onderwijsniveaus en sociale daling. Het gaat dan bijvoorbeeld om kinderen die te maken krijgen met ontwrichting van het gezin als gevolg van echtscheiding of het overlijden van een ouder op jonge leeftijd en daardoor een minder goede onderwijscarrière doorlopen. Zwaarwegend zijn ook de cognitieve vaardigheden van het kind.

1.6. Grootouders leveren bescheiden bijdrage

De toegenomen levensverwachting heeft ervoor gezorgd dat grootouders zich langer en intensiever met hun kleinkinderen kunnen bemoeien dan vroeger. Dit verschil heeft er echter niet toe geleid dat grootouders meer invloed zijn gaan uitoefenen op het opleidingsniveau van kleinkinderen. Het opleidingsniveau van de grootvader heeft een bescheiden effect op het onderwijs van kleinkinderen. Vooral als ouders lager zijn opgeleid dan de grootouders, heeft een hoog opgeleide grootvader een

stimulerende invloed. De grootte van het effect van de grootouderlijke opleiding is desalniettemin ruim zeven keer kleiner dan het effect van het opleidingsniveau van de ouders.

2. Aanbevelingen voor de toekomst

Het oordeel over de rol van hoger onderwijs in ons land is afhankelijk van het perspectief dat gekozen wordt. Vanuit individueel perspectief blijft het belangrijk te streven naar een zo hoog mogelijk opleidingsniveau, omdat dit bijdraagt aan een voorspoedige maatschappelijk carrière. Vanuit maatschappelijk perspectief is de investering minder vanzelfsprekend. We leveren momenteel meer hoog opgeleide mensen af dan er passende banen voor hen beschikbaar zijn. Dit kan gezien worden als verspilling. Bovendien is het frustrerend voor jongeren die de concurrentieslag op de arbeidsmarkt verliezen.

2.1. Bestrijd bijwerkingen vroege selectie

Met het deels wegvallen van de invloed van sociale herkomst, zijn selectiemomenten in het onderwijs bepalender geworden voor de toekomst van kinderen. De keuze voor een middelbare school op twaalfjarige leeftijd heeft een leven lang invloed. Voor laatbloeiers is dit fnuikend. Zij kunnen echter profiteren van indirecte leerroutes, zoals via vmbo, mbo en hbo naar de universiteit. Het is belangrijk dat dit soort routes beschikbaar zijn voor jongeren die laat tot bloei komen.

2.2. Waardeer verschillen

Het slechte imago van het vmbo en mbo is lang niet altijd terecht. De Nederlandse samenleving heeft niet alleen academici nodig, maar ook goede vakmensen. De sterke behoefte aan goede vakmensen kan geschraagd worden door het imago van het beroepsonderwijs te versterken.

3. Waarom was dit onderzoek nodig?

Het onderwijs is lang gezien als een bron van verheffing voor mensen uit lagere sociale milieus. Zij kregen mogelijkheden die hun ouders niet of minder hadden en konden op basis daarvan een betere toekomst opbouwen. Onderwijs en sociale stijging gingen in de publieke opinie hand in hand. De laatste jaren is er echter in publieke discussies veel meer aandacht gekomen voor het onderwijs als mechanisme dat sociale scheidslijnen creëert. Aan het einde van de basisschool lijkt de keuze voor het type middelbare school bepalend te zijn voor in welke wereld een kind later terecht komt. Mensen met hogere of lagere onderwijsniveaus wonen in verschillende wijken, hebben ongelijke kansen op de arbeidsmarkt, leven van vanuit andere normen en waarden en hebben een betere of slechtere gezondheid. Hoger en lager opgeleiden krijgen bovendien vaak kinderen die hetzelfde type onderwijs volgen. De ongelijkheid lijkt zo een erfelijke component te krijgen. In ons land lijkt sprake te zijn van een diplomademocratie, waarin de lager opgeleiden minder zijn vertegenwoordigd. De beeldvorming over de verheffende rol van het onderwijs is dus aan het veranderen. Tegelijkertijd is duidelijk dat de stelling over het onderwijs als maatschappelijke splijtzwaam – die met grote beslistheid naar voren wordt gebracht – niet altijd een feitelijke basis heeft. Hoog tijd dus om in kaart te brengen of de maatschappelijke rol van het onderwijs sinds de Tweede Wereldoorlog is veranderd.

4. Methode informatieverzameling

Het onderzoek is gebaseerd op secundaire analyses van bestaande persoonsenquêtes die periodiek zijn herhaald. Specifiek gaat het om de Familie-enquête Nederlandse Bevolking en Sociaal-culturele Ontwikkelingen in Nederland (SOCON). Deze bestanden bevatten periodieke gegevens vanaf eind jaren zeventig tot op heden, zodat de trendmatige ontwikkelingen goed in kaart gebracht konden worden. Door specifiek te kijken naar oudere respondenten in de jaren zeventig, kon ook een stuk verder terug in de tijd gekeken worden, namelijk aan de hand van de opleiding die deze mensen in hun jeugd hadden gevolgd.

5. Belangrijkste publicaties

De eerstgenoemde publicatie geeft het meest brede overzicht van het afgeronde onderzoek en zal najaar 2015 verschijnen.

- De Lange, M., Tolsma, J. & Wolbers, M.H.J. (2015) (red.). Opleiding als sociale scheidslijn in de samenleving. Antwerpen, Apeldoorn: Garant. In voorbereiding
- Thijssen, L., & Wolbers, M.H.J. (2014). Intergenerationele sociale daling in Nederland. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 30, 260-280.
- Tolsma, J. & Wolbers, M.H.J. (2014). Social origin and occupational success at labour market entry in the Netherlands, 1931-80. Acta Sociologica, 57, 253-269.

Tekst: Ad Bergsma